

УДК 82.0:811.112.2

ЕКСПЛІЦИТНІСТЬ, ІМПЛІЦИТНІСТЬ ТА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВНІ СКЛАДОВІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗУ АВТОРА В ЕПІТЕКСТАХ

Стернічук В.Б., Лобанова С.І.

Луцький національний технічний університет

У статті розглядаються основні складові реалізації образу автора в епітекстах. Досліджується структура епітекстів як спосіб самовираження та реалізації митця поза межами художніх творів. Експліцитність, імпліцитність та інтертекстуальність вважаємо ключем до розуміння та прочитання нового тексту.

Ключові слова: інтертекстуальність, образ автора, комунікація, експліцитність, імпліцитність.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Сучасний етап дослідження жанрів нефікційної/автентичної літератури характеризується різноманітністю підходів та методологій до вивчення й розуміння окремих її жанрів, зокрема епістолярної комунікації. Однак потрібно врахувати і той факт, що епістолюграфія довгий час розвивалася в руслі редагування та видання епістолярних матеріалів, тому поза увагою літературознавців залишився цілий ряд теоретико-практичних питань, що стосуються чіткої дефініції жанрів автентичної літератури, жанрової природи листовної комунікації, понятійного апарату в аналізі жанрів документалістики, концептуального підходу до розуміння образу автора в епістолярії тощо.

На наш погляд, поняття «образ автора» та «індивідуальний стиль» є головними поетикальними категоріями в аналізі епістолярних текстів із точки зору їхньої художньої вартості. Адже, на відміну від інших прозових жанрів та навіть жанрів нефікційної прози, в епістолярії немає сюжету, системи образів-персонажів, конфлікту, відповідних їм композиційних та нараційних особливостей. Листи аналізуються або як зразки індивідуального письма того чи іншого автора, або як документи його біографії. Причому літературознавцям вони цікаві передусім як доповнення до художньої спадщини того чи іншого письменника, як сукупність документів його епохи й біографії, контактів зі сучасниками тощо. Зате в аналізі крізь призму авторського образу та індивідуального стилю як іманентної в його (образу автора) структурі епістолярій нічим не поступається іншим прозовим жанрам, а то й чимало додає до їхнього розуміння. Недаремно ж література здавна використовує епістолярну форму в конструюванні романного, есеїстичного, мемуарного нарративу: «Нова Елоїза» Ж.-Ж. Руссо, «Листи російського мандрівника» М. Карамзіна, «Бідні люди» Ф. Достоевського тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою для вивчення категорії «образу автора» стали праці російських науковців М. Бахтіна, В. Виноградова, Л. Гінзбург, Б. Кормана, В. Тюпи, Б. Успенського та ін. Працювали в цьому напрямку також західні науковці – В. Бут, Г. Прінс, С. Фіш, С. Четмен. Багато в чому думки вчених щодо визначення й ролі авторського «я» в літературному процесі збіглися. Передусім ішлося про так зване «невтручання»: мовляв, творець тексту завжди мусить

лишатися поза ним, а не серед персонажів. Бо тоді мінімальне емоційне передозування змісту «від себе» загрожуватиме творові втратою ідентичності. Він загубить стійкість, стане нецікавим, а головне – наповненим другорядними подробицями. А з іншого боку, завдяки авторському втручання (багаторівневій категорії образу автора) композиційна та мовна організація тексту поглиблюється та ускладнюється, і тим самим забезпечується текстова єдність.

Мета та завдання статті – аналіз та основні способи авторської реалізації в епітекстах.

Тож аналізуючи тези висловлювання й одних, й інших дослідників, можна дійти висновку, що образ автора – це поняття, позбавлене біографічності. Але людської – жодною мірою не творчої, не художньої. У даному контексті є сенс говорити про певне «звільнення» авторської особи. Література ніби витискає з митця побут з усіма його дрібними клопотоми, а натомість рецепіює в ньому лише потяг до художньої індивідуалізації. Відтак, тримаючи в руках книгу, респондент обов'язково відчуватиме незриму присутність автора, однак без видимих біографічних, соціальних характеристик тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Для того, щоб правильно окреслити образ автора в листовному діалозі, потрібно щонайменше чітко розмежувати два терміни: «лист» та epistel / «епістола». Такий поділ, на думку німецького літературознавця Арнольда Дайзмана, необхідний для того, щоб визначити ступінь документального та літературного в кореспонденції. При цьому потрібно враховувати, що лист – це частина життя, документ, а епістола, у свою чергу, – продукт літературного мистецтва, намагання автора створити свій літературний портрет, образ. Авторське бажання самовираження та увічнення в листах настільки велике, що вони цілеспрямовано пишуться як літературні твори, причому багато авторів листів дають згоду на публікацію, що також є підтвердженням згаданої теорії.

Російська дослідниця жанрової структури епістолярію Наталія Ковальова пропонує розмежовувати приватний та літературний епістолярій (квазілисти). У зв'язку з цим науковець відзначає, що «референційна характеристика листа може бути реальною та квазіреальною» [2, с. 176]. Тобто в першому випадку йдеться про прямо-референтний статус листа із конкретно вираженою опозицією автор – адресат. У другому

випадку – квазілист являє собою «літературний факт» (Ю. Тинянов), «імітацію» (Г. П. Макогоненко) із невизначеним адресатом, як і будь-який літературний твір.

Отже, розглядаючи феномен приватного листа, маємо справу з фізичним автором та експліцитним адресатом. Кореспонденція набуває таких самих ознак, як і усна розмова. Лист передає інформацію, яка зберігає авторське ставлення до неї (процес самопредставлення) та звернена до співрозмовника. Листовий діалог є моделлю комунікації між відправником листа (автором) та отримувачем (адресатом). Схематично така структура комунікації представлена у книзі М. Людольфа «Plinius der Jungere und seine Zeit» (2003): S2 (Sender) – E2 (Empfänger) = S2 (відправник) – E2 (отримувач). У свою чергу листи, що стали здобутком публічності («відкриті» авторські листи), неможливо розглядати як приватну розмову, оскільки вони піднесені у ранг літературного твору, мистецтва. Німецький літературознавець вважає, що літературний лист є складним структурним комплексом, оскільки крім фактичного, реального він тяжіє до зовсім протилежної – імагінерної, комунікативної ситуації. З огляду на таке припущення, Людольф пропонує розглядати авторський лист як *kommunizierte Kommunikation* («сполучену, з'єднану комунікацію») [7].

Таким чином, модель листового спілкування набуває нових композиційних одиниць. Поряд із дописувачем листа з'являється постать автора (S1), поряд з адресатом – читацька аудиторія (E1). Лист стає частиною розповіді, де *Briefschreiber* / «дописувач листа» / адресант є оповідачем від першої особи, адресат – історичною фігурою. Пряма комунікація перетворюється у *kommunizierte Kommunikation*: S1 (Autor) – S2 (*Briefschreiber* = *Ich-Erzähler*) – E2 (Adressat = *Figur*) – E1 (*Lesepublikum*) [7, с. 280]. Тобто йдеться про складну та неоднозначну авторську постать в епістолі, де адресат є прикриттям (*Deckadresse*) для авторського самовираження. Але разом із тим «концепція адресата може стати ключем до розуміння еволюції листа на шляху до художньої літератури» [3, с. 83] і до розуміння складної та багатогранної авторської свідомості.

Показовою з цього огляду є розвідка Ервінга Гоффмана (Erving Goffman) щодо самопредставлення письменницького «Я» в епістолярному діалозі. У праці під назвою «*Wirallespielen Theater*» (1991) / «Ми всі граємо в театр» він стверджує, що кожен учасник комунікації (себто адресат та адресант) намагаються дефініювати ситуацію та враження від неї на власний розсуд таким чином, як цього від них очікують інші співрозмовники («публіка»). У межах двосторонньої гри дописувачів епістолярних текстів дослідник виділяє два можливих види впливу на автора: свідомий (вербальний висловлювання) та несвідомий (жести, міміка, одяг). Як наслідок, із цієї субстанції впливів виникають наступні універсальні тенденції людської інтеракції (взаємодії): тенденція до ідеалізації свого «Я» перед публікою (тобто потенційними читачами); намагання тієї ж публіки встановити авторську автентичність. Тобто, щоб образ автора (самопрезентація) був переконливо «затверджений», потрібні не тільки щирість ви-

словлювань, але й внутрішня несуперечливість (безпрецедентність) самовиявлення [6].

Для полегшення розуміння позиції автора в епістолярних текстах Е. Гоффман пропонує розглянути листовну комунікативну ситуацію, «яка є дієвою лише за умови існування мовця (творця тексту), котрий комунікує з текстовим реципієнтом про референційну галузь» [6, с. 55].

Поза увагою не лишається важлива композиційна ланка комунікативного трикутника – самовияв, вираження (манера висловлювання), звернення. Усі висловлювання у напрямі до мовця – це враження; ті, що стосуються адресата – звертання. Подаємо схематичне зображення мовної тріади (творець тексту, текстовий реципієнт та референційна галузь), яка перенесена на листовну ситуацію та відповідає трьом формам мовленнєвого висловлювання, завдяки яким і виникають різні види листів [7, с. 31] (рис. 1).

Inhalt / <i>Darstellung</i>	
Organon: Brief	
Absender / <i>Ausdruck</i>	Adressat / <i>Appell</i>

Рис. 1.

Гоффман зазначає, що три функції та різноманітні форми самовияву власного «Я» у листах не проявляються в «чистому» вигляді, а можливі завдяки двом категоріям: експліцитність та імпліцитність. Для нього експліцитною у листах є ситуація, коли висловлювання належать відправникові і стають свідомим вербальним вираженням інформації. Імпліцитна ситуація присвячена і стосується двох інших складових комунікаційного трикутника – представлення (самовияву) та звертання. Вони, на думку Гоффмана, спрямовані здійснити вплив, враження. Тобто це емоційний потік, який «випромінює» кожний гравець комунікативного акту [6, с. 66]. Схематично літературознавець подає це наступним чином: спосіб, манера висловлюватися = експліцитне вираження = вираження, що здійснюється кимось; самопредставлення та звертання = імпліцитне вираження = вираження, яке хтось випромінює.

З огляду на таке припущення імпліцитний вияв може проглядатися в листах свідомо завуальовано, тому потрібно бути надто уважним при прочитанні авторських листів, щоби в імпліцитному побачити автентичну «самість» автора кореспонденції.

Автентичність авторської постаті в епістолярному діалозі ускладнюється багатьма чинниками: ідентифікація авторів листів з їхніми творами, «багатоголосся» (різновекторність) авторського листовного діалогу (ідеться про те, що в особистій комунікації з різними адресатами автор не повторюється, із кожним партнером відіграє свою роль по-новому). Таке співвідношення авторського самовираження буде безпроблемно існувати доти, доки листи будуть знаходити своїх конкретних адресатів, а не стануть надбанням публічності. Публічність оголює листовну таємницю, чим шкодить як дописувачу, так і одержувачу листів.

Відомі у світовій культурі автори листів Цицерон та Гете наголошували саме на такому аспекті листовної комунікації. Цицерон заявляв, що

«не дописує» у листах, позаяк не довіряє кур'єру. Гете у свій час скаржився на те, що його листи через надмірну літературність не сприймаються адресатами конфіденційно, а передаються з рук у руки, тим самим виставляються на показ широкому загалу. Отже, особи автора та адресата в листах підсвідомо налаштовуються на «публічний» діалог, чим руйнується основа прямої комунікації: *«Ich haben ich tim Sinne, meine Fehler zu verheimlichen, sie liegen in meinen Werken, war dennoch klarer in meinen Briefen und am klarsten in der Geschichte meines Lebensliegen... Ich möchte dacher noch bei meinen Lebzeiten meine Briefe sammeln und diejenigen bezeichnen, gegen deren Veröffentlichung ich nichts einwende»*¹ [цит. з листа Гете; за: 7, с. 34].

Переважна більшість авторів піддавали сумніву можливість відвертого успішного листовного спілкування. Однією з причин слугувало «родичання» листовної комунікації з літературою. У такому випадку категорія «образу автора» значно ускладнювалася завдяки прирівнюванню листів до літературних творів. Франц Кафка вважав, що писати листи – це спілкуватися з невідомим, із привидом, *«причому не тільки з привидом адресата, але й зі своїм власним, це оголюватися перед привидами, чого вони власне й очікують... І кому тільки в голову прийшла думка, що люди можуть спілкуватися один з одним за допомогою листів»* [цит. за: 5, с. 44].

Німецький філософ Вальтер Беньямін у своєму виданні «Німецькі люди. Серія листів» (1936) наголошував на втраті жанру епістолярію, його занепад у XIX столітті та загостренні цієї проблеми століттям XX. Поняття «автор листа» Беньямін замінив образом сентиментального коханця, котрий перетворює листи в музейні експонати [4]. Коментуючи згадану збірку, Т. Адорно у післямові називає однією з причин відмирання жанру бажання автентичного вираження. Водночас наголосив на тому, що концепції приватної, публічної сфер та концепції суб'єкта набувають у листі літературного характеру, тобто об'єднуються із концепціями автора, читача та публіки [4]. Однак потрібно звернути увагу на той факт, що адресат може розглядатися не тільки у якості «Ти», але й «Ви», чим створює ілюзію літературної публіки. Тобто це є однією зі спроб подолання уявної межі смерті.

Інтертекстуальність епістолярію зумовлена в першу чергу позицією та волею автора й адресата. Створюючи текст листа, автор (відповідно й адресат) свідомо «грають» із різними перспективами – перспективою акту писання та читання. При цьому жонглюють різними оповідними техніками, кодуючи інформацію. Часто основний месидж листа слід шукати між рядків пи-

саного авторами тексту – саме в цій особливій системі координат можна віднайти та виявити зв'язок одного повідомлення з іншим, підібрати правильний код для пояснення інтертекстуальної концепції епістолярію. Тому в епістолярному діалозі-грі все залежить від «Я» і «Ти» та від коду дописувачів. Листування, власне, є інтелектуальною грою обох комунікантів, яка збагачує текст новими загадками, можливостями, пронизує сумнівом та відсилає до тексту першоджерела, у нашому випадку – до попереднього листовного повідомлення.

Для висвітлення інтертекстуального тла епістолярію варто звернутися до класифікації інтертекстуальних зв'язків у Ж. Женнета, який у своїй книзі «Палімпсести: Література другого ступеня» (1982) запропонував п'ятичленну класифікацію типів міжтекстової взаємодії. Перший тип, названий ним власне інтертекстуальністю, передбачає співприсутність в одному тексті двох чи більше текстів у формі цитати, алюзії тощо. Таке залучення, на думку С. Жигун, виконує декілька ігрових функцій: «інтертекстуальність як альтернатива», «інтертекстуальність як пастка», «інтертекстуальність як код», «інтертекстуальність як загадка», «інтертекстуальність як ключ» [1].

Часто вживані в листах цитати з атрибуцією та без атрибуції є безперечним виявом інтертекстуальності. Цитування в листах носить характер підтвердження та переконання. Декілька цитат створюють код дописувачів. Таким чином, адресант та адресат напрацьовують свій особливий контекст з авторською позицією та ставленням. Крім того, цитата несе емоційно-сміслову навантаження та слугує будівельним матеріалом для змалювання образу автора, образу епохи тощо. Листи теоретично долають два види простору: реального, в якому перебуває автор, та умовно-зображувального, що виконує ряд мистецьких завдань. «Накладання» цих явищ у кореспонденції створюють ефект тексту, який мерехтить міжтекстуальними сигналами: документальну листовну дійсність ми сприймаємо крізь призму творів мистецтва, тобто як літературну. І таке поєднання тільки позитивно впливає на продуктивність епістолярного діалогу.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Тож, як видно, проблематика епістолярію та виокремлення постаті автора передусім залежить від поєднань факторів – об'єктивного і суб'єктивного. А це, у свою чергу, нерідко плутає науковців. Досліджуючи листи знаних літературних геніїв, почасти важко розставити акценти між словами, здавалося б, не вартими уваги, і тими, що сам митець виносив за поля. Тому приватна авторська кореспонденція, на нашу думку, заслуговує більшої пильності та претендує на особіне жанрово-літературне виокремлення. У чомусь специфічне, у чомусь загальноновідоме, а в чомусь – цілковито незбагненне, окреслене словосполученням «мистецький феномен».

¹ «Я не маю на меті приховати своїх помилок, вони знаходяться в моїх творах, виразніше проявляються у листах, а найкраще в історії мого життя... Я тільки хотів би за життя зібрати свої листи і відзначити ті, які б я не хотів оприлюднювати» [З нім. пер. тут і далі наш – В. С.]

Список літератури:

1. Жигун С. В. Гра як художній прийом в епічному тексті (На матеріалі прози українських письменників 10-20-х років XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури / Жигун Сніжана Віталіївна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 22 с.
2. Ковалева Н. Русское частное письмо XIX века. Коммуникация. Жанр. Речевая структура / Наталья Ковалева. – М.: СпортАкадемПресс, 2001. – 284 с.
3. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія л-ри / Морозова Людмила Іванівна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 223 с.
4. Benjamin W. Deutsche Menschen. Eine Folge von Briefen / Walter Benjamin. – Luzern: Vita Nova Verlag, 1936. – 116 S.
5. Born J. Franz Kafka. Briefe an Milena / Jurgen Bom. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986. – 181 S.
6. Goffman E. Wir alle spielen Theater. Die Selbstdarstellung im Alltag / Erving Goffman. – München: Piper Verlag, 2003. – 251 S.
7. Ludolph M. Epistolographie und Selbstdarstellung: Untersuchungen zu den «Paradenbriefen» Plinius der Jüngere / Matthias Ludolph. – Tübingen: Narr, 1997. – 341 S.

Стерничук В.Б., Лобанова С.М.

Луцкий национальный технический университет

ЭКСПЛИЦИТНОСТЬ, ИМПЛИЦИТНОСТЬ И ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ КАК ОСНОВНЫЕ СОСТАВЛЯЕМЫЕ РЕАЛИЗАЦИИ ОБРАЗА АВТОРА В ЭПИТЕКСТАХ

Аннотация

У статье рассматриваются главные составляемые реализации образа автора в эпитекстах. Исследуется структура эпитекстов как способ самовыражения и реализации художника вне границ художественных произведений. Эксплицитность, имплицитность, интертекстуальность рассматриваем как ключ к пониманию и чтению нового текста.

Ключевые слова: интертекстуальность, образ автора, коммуникация, эксплицитность, имплицитность.

Sternichuk V.B., Lobanova S.I.

Lutsk National Technical University

EXPLICIT, IMPLICIT, AND INTERTEXTUALITY AS THE MAIN COMPONENTS OF THE IMAGE OF THE AUTHOR IN THE EPITEXTS

Summary

The article deals with the main components of the image of the author in epitexts. The structure of epitexts is researched as a way of self-expression and realization of the author outside of the artistic works. Explicit, implicit and intertextuality we consider as the key to understanding and reading the new texts.

Keywords: intertextuality, the image of the author, communication, explicit, implicit.